

ÁRPÁD-KORI EMLÉKEK REGENSBURGBAN ÉS PASSAUBAN

JOÓ TIBOR

Krisztus születése utáni második évezred utolsó századának második felében világszerte növekedett a lakosság történelmi érdeklődése, s évszázadunk két nagy világgé-
se, a bekövetkezett nagymértékű társadalmi, ideológiai és területi változások után és
közben egyre nagyobb érdeklődés fordul az előzmények, a közeli és távoli múlt törté-
nései, azok okai és összefüggései felé. Különösen ez a helyzet hazánkban, s Közép-Eu-
rópa népei körében, ahol évszázadok alatt kialakult helyzet változott meg gyökeresen,
évtizedek alatt ismételtlen – s évszázadokra kihatóan – változtak az országhatárok, az
etnikai és egyéb kapcsolatok, olyan politikai és egyéb körülmények között, amelyek
mellett nagyon szűk tere és lehetősége volt a történelmi előzmények tárgyilagos feltárá-
sának, elemzésének, vagy egyáltalán tanításának.

Az önálló magyar államiság közelgő ezeregyszáz éves évfordulójára figyelve, első
királyunk születésének ezredik évfordulójáról megemlékezve, s országlásának közel
negyven esztendejét elemezve, majd ez évben halálának 950. évfordulójáról nemcsak
hazánkban, hanem egész Nyugat-Európában értékelő, tudományos ünneppsorozatokat
tartva, nem is elsősorban a magyar őstörténet, illetve a honfoglalásunk (honfoglalásaink)
előtti időszak vizsgálata vett nagyobb lendületet, keltett nagyobb érdeklődést,
hanem a megtelepedés körülményeinek, az életforma-változások hatásainak, a kaland-
ozások történéseinek, okainak és következményeinek, Géza és István uralkodása
előzményeinek tisztázása, a térítési kezdeményezések körülményeinek rendszerezése,
majd az európai adottságok közé való beilleszkedésünk ténye, társadalmi hatásai kerül-
tek előtérbe.

Már a kilencedik század végén közvetlen, s rendszeressé vált kapcsolatba kerültünk
a szomszédos területen lakó bajor törzsekkel, harcokat folytattunk és szövetségeket
kötöttünk velük, rokoni kapcsolatok létesültek fejedelmeink és hercegi családjaik kö-
zött. E kapcsolatok létezésére még ma is találhatunk emlékeket a mai Bajorországban.
A nyugati magyar térítésben igen nagy szerepe volt a *passaui* és a *regensburgi* püspökök-
nek, ezért e két ősi városra (azok néhány román kori, vagy gótikus formában átalakított
templomában, illetve kolostorában található Árpád-kori emlékekre) korlátozom e tan-
ulmányombeli ismertetéseimet. Árpád-kori kapcsolatainkra utaló emléket találunk
a Regensburgtól kb. 30 km-re (északkeletre) Walderbachban fekvő 12. századi ciszter-
cita kolostor templomában, de még fontosabbakat a Münchentől délnyugatra – az
Ammer-see melletti – *Andechs* Benedek-rendi kolostorában, ahol nagy értékű relikviá-
kat őriznek Árpád-házi Szent Erzsébettől. Így 1221-ből származó menyasszonyi ruháját
és nyakláncának azt a keresztjét, amelyet 1227-ben IX. Gergely pápától kapott stb.
Árpád-házi Szent Erzsébetről 1986-ban jelent meg – az Akadémiai Kiadó gondozásá-
ban Sz. Jónás Ilona tollából – „Árpád-házi Szent Erzsébet” címen könyv, képekkel és
térképekkel, s ezen túlmenően több leszármazási táblázattal, melyek közül mind az

Andechs-Meráni-ház leszármazási táblázata, mind a tübingiai tartományi grófok leszármazási táblázata méltatást érdemel, de különösen fontos az Árpád-házból a XIII–XIV. században leszármazott női szentek sora, akik között Szent Erzsébeten kívül még Boldog Ágnes, Boldog Gertrúd, Boldog Kinga, Boldog Jolánta, Szent Margit, portugáliai Szent Erzsébet és Árpád-házi Boldog Erzsébet, III. András leánya.^{1/a}

A Münchentől északra fekvő Scheyern kolostorában is vannak XVII. században készült olyan táblaképek, amelyek Szent István és Gizella jegyességének emlékére készültek.

Nem lehet a céloom az emlékek kiterjesztő értelemben való továbbsorolása, hiszen Szent István feleségének életével (a tanulmányom beadását követően készült) alapos szakmunka igen részletesen foglalkozik. (Dr. Szántó Konrád O. F. M.: Boldog Gizella első magyar királyné élete címmel.) Szántó Konrád könyvét az Ecclesia kiadó 1988 májusában adta ki, abban az időszakban, amikor magyar katolikus egyház feje is lerótta kegyeletét – egyházi küldöttség élén – Gizella napján, a passauai Gizella-sírnál.

Az egyes emlékek jelentőségének kiemelésére, nem kellően ismert, vagy vitatott tények ismételt kimunkálására azért is szükség van, mert sokszor még a bebizonyított-nak tartott ismeretanyagot is vitatják. Ezt láthatjuk abból is, hogy a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16. 1982. (Veszprém, 1983.) kiadvány 125–168. oldalán közölték *Uzsoki András: Az első magyar királyné, Gizella sírja* című igen alapos, szakirodalmi (történelmi, régészeti, antropológiai, műemléki, irodalomtörténeti stb.) hivatkozásokkal, részletekkel, összehasonlításokkal, az egyes korszakokban elfoglalt álláspontokat elemző levezetésekkel ellátott tanulmányát, melynek összegzése rögzíti, hogy „*I. (Szent) István magyar király feleségét, a bajor származású Gizella királynét nem Székesfehérvárra, sem nem Veszprémben, hanem Passauban temették el. Eredeti, hiteles sírja és sírlapja a Niedernburg kolostor templomában látható, mely fölé 1420 táján gótikus felépitményt készítettek.*”¹ Ismerteti a tanulmány azt is, hogy Wolfgang Maria Schmied müncheni kutató, s Ferdinánd Birkner antropológus 1908–1911 közötti megállapításait Schmied 1912-ben Münchenben közzétette, de ez a munka 1913-ban Magyarországon és magyar nyelven is megjelent. Mindezek ellenére: 1910-től kezdődően számos tanulmányban vitatták Gizella passauai eltemetésének tényét, s síremlék hitelességét, illetve bizonygatták, hogy Gizellát nem Passauban, hanem Veszprémben temették el, egyesek még a Kassa melletti Makrancon talált sírkő hitelességét bizonygatják e kérdésben, de 1930–38-ban e kérdésben az volt a vita alapkérdése, hogy Gizella királyné hamvai kerüljenek haza Székesfehérvárra, Szent István városába. Uzsoki András még azt is kimutatta, hogy az utóbbi évtizedek nyugatnémet szakirodalmában a passauai Gizella-sírt tartják Gizella királyné hiteles sírhelyének, s a hazai szakirodalomban 1977-ben Györfy György is így írt. Uzsoki András a passauai sír hitelességét, az eredeti, s a gótikus sírlapok ábrázolásmódját és részleteit még egy másik, ugyancsak nagyszabású tanulmányában – „*I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai*” cím alatt is érinti, s összehasonlító adatokkal, következtetésekkel védelmezi, bizonyítja.² Mindezek ellenére történészsakkörökben még mindig vannak bizonytalankodások, a tényeken túlnézó vélemények, hiszen még 1986-ban, sőt 1987-ben is jelentek meg nagy példányszámú Történelmi Kronológiák, melyek mind Uzsoki András, mind Györfy György vonatkozó megállapításait figyelmen kívül hagyták. Ilyen előzmények után kénytelen vagyok az ismert kezdetektől levezetni a hivatkozott kapcsolatokat, s a tanulmány címében kihangsúlyozott történelmi városok vonatkozó emléktanyagához kapcsolódó ismert, esetleg több helyen is megtalálható (de még mindig

1. Uzsoki A., 1983. 160., 152–153.

1a Sz. Jónás I., 1986. 204–209.

2. Uzsoki A., 1985. 174., 175.



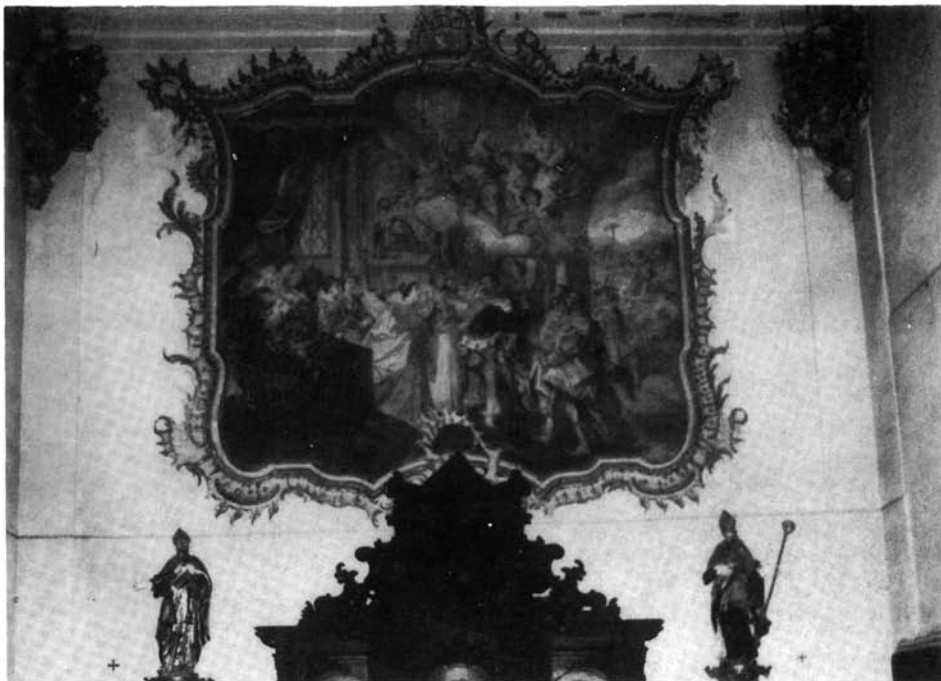
1. kép. Cívakodó Henrik síremléke a regensburgi Szent Emmeram templomban (Az 1., 3. és 8. képek Sebastian Roser felvételei)



2. kép. Judit hercegnő dízsírjának felirata a regensburgi Niedermünster templomban (A 2., 4., 6. és 7. képek a szerző felvételei)

sokak által nem ismert, vagy el nem ismert) érvelést egyes részleteiben felhasználni, s ezzel az egyetértésemet is bizonyítani.

A magyar törzsek a Kárpát-medencét közel ezeregyszáz évvel ezelőtt vették birtokukba, s már 892-ből vannak adatok az Arnulf keleti frank király szövetségében folytatott háborúskodásról, Szvatopluk morva fejedelem országának dúlásáról. Az ezt követő években és évtizedekben egyre több adat található a magyarság honfoglalására, a nyugati szomszédokkal vívott csatározásokra, kötött szövetségekre, a 970-ig végzett kalandozásokra, portyázásokra, győzelmekre és vereségekre, a létesült személyi kapcsolatokra. Sok adattal rendelkezünk a bizánci birodalom, Bolgárország, a szerbek és horvátok, csehek, morvák, fehér horvátok, Itália különböző területei, Lombardia, Friaul, Karintia, Bajorország, Frankország, Szászország, Tübingia, Sváborország, Lotaringia, Gallia, Aquitania, Burgundia, Góthia, sőt a Cordobai kalifátus elleni hadjáratokról, de igen kevés tényrel és adattal rendelkezünk a magyarokat abban a száz évben vezető vajdákrol, fejedelmekrol, családtagjaikrol – így magáról Árpád fejedelemről és leszármazottairól –, az utódlásokról, családi kapcsolataikrol. Sűrűbbek és részletesebbek már az adatok Géza fejedelem országlásának kezdetétől, bár még az ő uralkodásának pontos kezdetét sem tudjuk, csak azt, hogy Árpád legifjabb ágbeli unokájának – Taksonynak – volt a fia, 972 előtt, apjának (971. évi?) halála után lett fejedelem, s 997-ig uralkodott. Még megközelítőleg sem ismerjük Géza születésének időpontját, de bizonytalanság van még Géza és Sarolt fiának, Vajknak, a későbbi szent Istvánnak a születési időpontja körül is. (1970-ben megünnepeltük ugyan István születésének



3. kép. Gizella és István eljegyzése (Regensburg, Alte Kapelle)

millenniumát, azonban még 1978-ban is „a 975 táján született István”-ról írnak egyes szakírók.^{2a}

Tizedik századi írott forrásaink nincsenek, számos szöveg későbbi átiratokban maradt fenn, az ezredforduló után készült magyar okleveles anyag túlnyomó része – főleg a török időkben – sajnos megsemmisült. Szent István korából egyetlen kódexünk sem maradt fenn, a legrégebbi magyar krónikák pedig még későbbiek, mint az ismert első kódexeink, sőt az első (ún.: ős-) krónikánk is elveszett. Szent Istvánról az államszervezésben, a független királyság létrehozatalában, a központosító harcokban, a térítésben és egyházszerzésben, a jogi írásbeliség bevezetésében, s a korszerűbb törvénykezés kialakításában, hadvezetése mindenkori eredményességében, a keresztény királyeszmé megtestesítésében, a bekövetkezett társadalmi, életforma-változások maradandóvá tételében stb. végzett tevékenysége alapján, s közel 41 éves uralkodása nyomán (az előbb említett külső okok ellenére is!) számos adat, értékelés, méltatás, következtetés és feltételezés maradt fenn; művével, életművének hatásaival és következményeivel a halála óta is sokat foglalkoztak, s halálának közelgő 950. évfordulójára ez még fokozottabban várható.

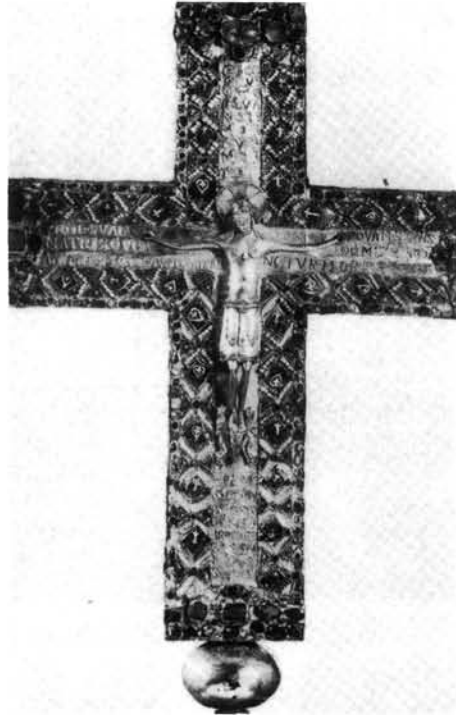
Még a 10. század végéről, a 11. század első feléből rendelkezésre álló adatokhoz képest is (s a Szent István házasságának jelentőségét figyelmen kívül hagyóan), igen kevés szó esett viszont Gizella magyar királynéről, aki 42 éven át volt István felesége, öt gyermekének szülőanyja, a kereszténység elterjesztésében és megszilárdításában, az új életforma megalapozásában, a beilleszkedés lehetővé tételében közvetlen és közve-

2a Bakay K., 1978. 56., 231.

tett segítője volt. Korai Krónikáink – s rájuk alapozva több évszázad történetírói – sötét színben tüntették fel, de az MTA Történettudományi Intézete által 1964-ben kiadott kétkötetes Magyarország Története (több, mint 1300 oldalas szöveges részében, illetve időrendi táblázatában) még csak meg sem említi. (Imre trónörökösre is csak három helyen jut egy-egy mondat.)³ Az 1962-ben kiadott (Új Magyar Lexikon 8 soros címszót szentel ugyan Gizella (kb. 973?) magyar királynénak,⁴ de részben téves, részben hibás adatokkal, rögzítvén, hogy „Életének utolsó éve és elhalálózásának helye is ismeretlen.” A lexikon azonban 1981-ben kiadott kiegészítő kötetében helyesbítést és kiegészítést közöl: „Gizella (helyesen: 985 k.–1065) magyar királyné. A passai apáca kolostor főnökkasszonyaként halt meg, ugyanitt temették el.”⁵ Az Akadémiai Kiadó által 1986-ban ismét kiadott „Magyarország Történeti Kronológiája” I. kötetében azonban a 995., 1003–1009. és 1031. évekbeli adatközlés után továbbra is részben téves, részben megtévesztésre alkalmas szöveget közöl: „1043 után I. (Szent) István özvegye, Gizella királyné meghal. Az általa alapított veszprémi székesegyházban temetik el. (Más vélemény szerint a passai Niedernburg kolostor apátnőjeként hal meg, s ott temetik el.”⁶

A Tankönyvkiadó által 1987. februárban kiadott Magyar Történelmi Kronológia 995-ben történt eseményként rögzíti, hogy „A bajor szövetség megerősítése céljából István feleségül vette Gizella bajor hercegnőt”, s még ír 1041-ben történt eseményként arról, hogy Gizella királyné segítségért fordult a Péter királlyal ellentétes szárnyon álló, Aba Sámuel (István király sógora) által vezetett csoporthoz, akik felkeltek Péter ellen és elűzték őt. E könyv többet nem említi Gizellát.⁷

Gizella (Gisela, Gisla) 985-ben született a Regensburg melletti Abbach várkastélyában, mint II. Henrik bajor herceg és burgundiai Gizella leánya.⁸ Az édesapa (szül.: 951-ben, meghalt 995. augusztus 28-án Gandersheimben és eltemetve a regensburgi Szent Emmeram kolostor templomában; síremlékét az 1. sz. fénykép mutatja be) I. Henrik bajor hercegnek és Judit hercegnőnek volt a gyermeke. I. Henrik bajor hercegnek az a szász (Liudolfinger) herceg volt az édesapja, aki I. Henrik néven lett előbb német király, majd ugyanezen a néven német császár, s akit Madarász Henrik néven emlegetnek. (Madarász Henrik idősebb fia volt Ottó, aki 936-ban I. Ottó néven lett



4. kép. A Gizella-kereszt
(archív felvétel nyomán)

3. Molnár E., 1964. I. 68., 71., 142.

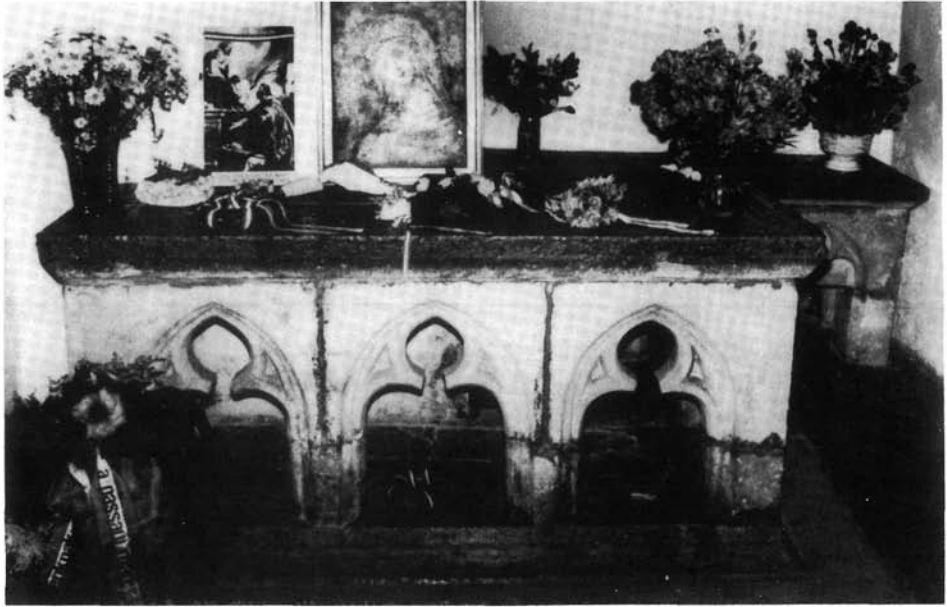
4. Új Magyar Lexikon 3. k. 1962. 63.

5. Új Magyar Lexikon kieg. k. 1981. 204.

6. Benda K., 1986. 78., 80., 82., 84.

7. Gunst P., 1987. 25.

8. Taddey G., 1977. 443.



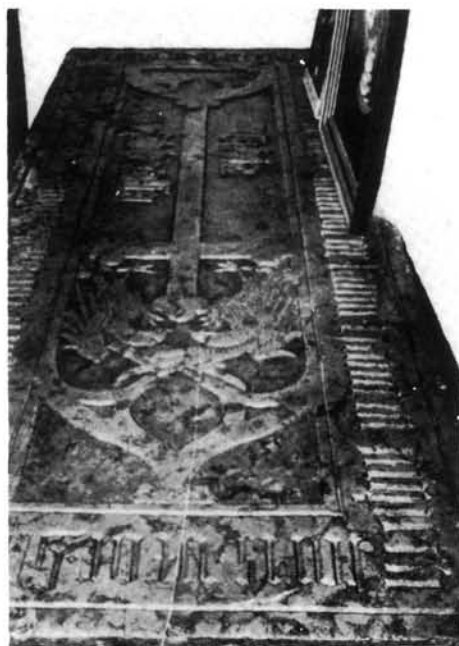
5. kép. Gizella királyné sírja a passai Niedernburg kolostortemplomban
(Parz-kápolna)

király, majd 962-től német császár, s a Nagy Ottó nevet kapta. Madarász Henrik leszármazottai voltak az egyik ágon: I. Ottó, II. Ottó, III. Ottó császárok; a másik ágon II. Henrik császár, akit I. Ottó ükunokája: II. Konrád, s őt pedig III. Henrik, IV. Henrik, majd V. Henrik császárok követték, egészen 1125-ig.) II. Henrik bajor herceget (Gizella édesapját) „a Civakodó”-nak (der Zänker) nevezte el a bajor történetírás. Civakodó Henrik édesanyja, Judit hercegnő a 937. július 14-én elhunyt Arnulf bajor hercegnek (aki ugyancsak a regensburgi Szt. Emmeram templomban nyugszik) és „Ágnes magyar királynőnek” a leánya.^{8/a} Arnulf herceg (akit az utókor „der Böse” = a gonosz jelzővel ruházott fel) családjával együtt már 914-ben a magyaroknál keresett menedéket Konrád király hadai elől. 916-ban Magyarországról indult sereggel Arnulf egészen Regensburgig nyomult előre, de csak 917-ben tudta újabb hadjáratban – és magyar segítséggel – visszafoglalni hercegségét. Ettől kezdve a magyarokkal szövetségben uralkodott. 926-ban Arnulf – évi adófizetés fejében – 6 évre ismét megújította a magyarokkal a békét. A magyarok időközben (919-ben, Szászországban) megverték Madarász Henrik hadait, majd 924-ben is pusztítottak Szászországban, amikor a hadjárat 9 évre szóló fegyverszünet megkötésével ért véget; a német király adófizetésre kötelezte magát. (Az, hogy a békének milyen nagy volt az ára, bizonyítja az, hogy a szászokra kivetett sarc az ország egész ezüstkészletét felemésztette.) Madarász Henrik 932-ben tagadta meg a magyaroknak a további adófizetést. 933 elején a magyar sereg megindult az adófizetést megtagadó német birodalom ellen, azonban Merseburg közelében – Riadénál – Madarász Henrik csapata legyőzte őket, s ettől kezdve a magyarok 3 évig nem kalandoztak német földeken.

8a. Reiser R., 1977. 25–26., 29.



6. kép. Gizella és Heilka síremléke a passai Parz-kápolnában



7. kép. Gizella síremlékének gótikus fedlapja

Tíz évvel Arnulf halála után Nagy Ottó császár – akkor még német király – kinevezte⁹ öccsét, I. Henriket (aki már 937 óta Arnulf leányának, Juditnak volt a férje) bajor herceggé,¹⁰ de még 954-ben is harcolni kellett Regensburg birtoklásáért, ahonnan korábban még Juditot is elűzték gyermekeivel együtt. 955-ben Nagy Ottó és Henrik herceg előtt megnyitotta már a város a kapuit, de az elismert I. Henrik 955. november 1-jén meghalt. Még a halála előtt következett be az, hogy az Augsburg közelében, a Lech folyó mezején legyőzött magyar sereg vezéreit – *Lél*, *Bulcsu* és *Sur* vezéreket – I. Ottó Regensburgban felakasztatta. 950 körül már elkezdte I. Henrik azt az építkezést, melynek során a 700 körül épült késő meroving püspöki templomot (melyet a 800-as években a Damenstift csarnoktemplomává növeltek) tovább növelték, s háromszentélyes, keleti keresztthajós, nagyobb méretű bazilikává alakítottak. *Judit* – aki férje halála után, 955-től 967-ig Bajorország és Karintia hercegségét irányította, s fiának a 16 éves kor elérése után adta át a hatalom gyakorlását – folytatta a Niedermünsteri bazilika építtetését. 970-ben ő is felvette a fátylat, s mint az apácakolostor apátnője közvetlenül részt vett annak továbbfejlesztésében, gazdagításában. (I. Henrik a jelenlegi templom alatt, az Ottó-kori templom padozatában, a főoltárhoz vezető lépcső előtt nyugszik, s ugyanoda lett eltemetve Judit is, sőt később: burgundi Gizella – a Civakodó Henrik felesége,

9. Nagy Ottó – Henrik nevű öccsét – 947 körül nevezte ki bajor herceggé.

10. *Reiser R.*, 1977. 26.



8. kép. A Gizella-síremlék két fedlapjának felvétele
(Felix Mader közlése nyomán)

Gizella magyar királyné és II. Henrik császár édesanyja – is.¹¹⁾ Judit egyébként a régenskedése alatt éppen úgy magyarbarát politikát folytatott, miként azt néhai Arnulf herceg is tette. A regensburgi Niedermünster nyugati bejáratánál levő orgonakarzat alatt 1631-ben felállított márvány szarkofág tetején van elhelyezve az alapítónak tekintett Judit (fekvőfigurájú) szobra, miként a jobbában a Niedermünster modelljét tartja. A 2. felvételen bemutatott dízsír oldalán olvashatjuk a Juditra vonatkozó adatokat, de a tumba fölött a falon elhelyezett tábla is feltünteti ugyan azokat.¹²⁾

Civakodó Henrik Konrádnak – a burgundiai királynak – a leányát, Gizellát vette feleségül, s ebből a házasságból született 973-ban Henrik – a későbbi II. Henrik császár –, 976-ban Brúnó – aki augsburgi püspök lett –, Gizella 985-ben – Szent István későbbi

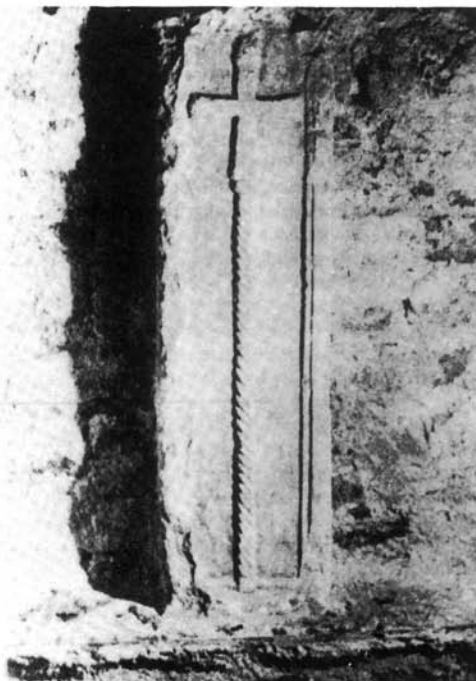
11. *Hilt F.*, 1981. 4., 5., 6., 8., 9.

12. *Hilt F.*, 1981. 15., 30.

felesége –, s Brigida, aki a regensburgi Mittelmünster kolostornak lett az apátnője. Gizelláéknak Wolfgang regensburgi püspök volt a nevelője; a család lelki atyja, fő tanácsadója,^{12a} a magyarországi latin térítés 972. évi pionírja. Wolfgangot 968-ban szentelték pappá, 972-ben már regensburgi püspök és amellett a St. Emmeram kolostor apátja, aki 975-ben szétválasztotta ezt a két méltóságot. A papság szellemi színvonalának emelésére, iskolák és kolostorok szervezésére törekedett. 994. október 31-én halt meg. A St. Emmeram kriptájában nyugszik. Civakodó Henrik mind a négy gyermekének nevelése terén szerzett érdemeit ki is emeli a német irodalom.^{12b} Szent Mathilde (Madarász Henrik második felesége) Gizella dédanyja volt, de Gizella unokahúga volt III. Ottó császárnak is, aki nagyanyja – Adelhaid (Nagy Ottó özvegye) – gyámsága alatt nevelkedett. Adelhaid viszont Gizella burgundiai nagyapjának volt a testvére.¹³ Gizella rokonságban volt

Szent Adalberttel, a későbbi prágai, majd gnéznai érsekkel is. III. Ottónak egyébként Theofanu bizánci császárlány volt az édesanyja, a nevelője pedig Aurillaci Gerbert érsek, korának egyik legnagyobb tudósa, aki 999-től II. Szilveszter néven pápa lett. Ezzel a családdal és környezettel került kapcsolatba és közeli rokonságba István!

István apja – Géza fejedelem – az említett Nagy Ottó császár quedlingburgi udvarába küldte el 973-ban a követeit, s az Ottók imperiumával, valamint az ott megjelent többi fejedelmi küldöttel megteremtette a békés kapcsolattartás és együttműködés lehetőségeit. Gézának igen bölcs cselekedete volt az is, amikor Civakodó Henrik halálát követően megkérte fia, Vajk (István) részére Gizella bajor hercegnő kezét,¹⁴ s ez a házasság IV. Henrik (a későbbi II. Henrik császár) támogatásával, s az akkor Regensburgban tartózkodó III. Ottó beleegyezésével 996-ban létre is jött. (Ismeretes ennek a hatása a keresztény vallás magyarországi megerősödésére, a magyarság beilleszkedésére, az új intézmények meghonosodására.) Gizella tehát István felesége, majd a koronázás után a magyarok királynője lett. (A regensburgi eljegyzésre emlékeztet a regensburgi Alte Kapellében látható, s 3. sz. képünkön bemutatott falikép is.) A királynéként eltöltött 38 évből egyházi építkezéseiről, az egyházakat támogató adományairól vannak emlékeink, de az Ottó-kori művészet igen értékes és becses kincseként tartják számon az édesanyja 1006-ban bekövetkezett elhalálózása alkalmából a temetkezési helyének



9. kép. I. András király tihanyi sírköve
(archív felvétel nyomán)

12a Schlemmer H., 1973. 11.

12b Carsten-Warnke P., 1981. 78–79.

13. Taddey G., 1977. 663.

14. Györffy Gy., 1977. 114–115.

– a regensburgi Niedermünster kolostornak – adományozott, valószínűleg Regensburgban készítettett,¹⁵ arannyal bevont, email, gyöngy, drága és féldrága kövekkel kirakott, 44,5 cm magas és 32 cm széles keresztet (amelyen a megfeszített lábainál láthatók Gizella és az édesanyja, s) amelyet most Münchenben, a Residenzmuseum kincseskamrájában őriznek (4. kép). Ugyanilyen pótolhatatlan érték az 1031-ben hímzett ún. *koronázási palást* (amelyet a Király és Gizella királyné 1031-ben a székesfehérvári prépostságnak adományoztak, s amelyet a XII. század vége óta némi átalakítással koronázó palástként használnak), amelynek bizánci eredetű szederjes bíborselymére arannyal hímeztek Gizella királynő és udvarhölgyei egyházi motívumokat (a diadalmas Krisztust, az imádkozó Máriát és Szent Jánost angyalokkal; szent személyiségeket: az apostolokat, 13 mártírt, 9 hitvallót és 12 szüzet, akik között látható István király és Gizella királyné is, sőt közöttük egy fiú mellképe, amely minden valószínűség szerint Imrét ábrázolja).¹⁶ Német művészettörténeti munkák rokonnak tekintik a mi koronázási palástunkat a *Szent Kunigunda palást*tal, amelyet II. Henrik császár felesége készítettett. Mind a kettőt a regensburgi művészeti központtal hozzák kapcsolatba. Ismert a művészettörténetben az a palást is, amelyet István és Gizella az egyik kortárs pápának küldött ajándékba, amely azonban a francia forradalom alatt Metzben elpusztult. Ezt nem liturgikus képek díszítették, hanem növényi fonadéokban egymással szemben álló madarak.¹⁷

A művészettörténet területéről a történeti események közé visszatérve, csak azt rögzíthetjük, hogy Gizella királynét – férjének 1038. augusztus 15-i halála után – a királynak korábban tett fogadkozások ellenére jogaitól megfosztották, sőt az utód Orseoló Péter már a temetést követő évben szembefordult Gizellával. Nemhogy az eltartására rendelt javakban másokkal szemben megvédte volna, hanem birtokaitól megfosztotta és egy várba záratta,¹⁸ s további megpróbáltatásokat is el kellett viselnie. A magyarok már 3 év után (1041-ben) elűzik Pétert, aki III. Henrik császárhoz fordul segítségért, s Henrik hadai 1044. július 5-én Ménfőnél legyőzik Aba Sámuel seregét, s Abát menekülés közben megölik. Péter ismét elfoglalta a trónt, második uralkodása 1046-ig tartott. Gizellát vagy 1044-ben, vagy III. Henrik 1045. májusi magyarországi útja során (amikor a császár Székesfehérvárott járt) szabadították ki, s vitték magukkal a császári seregek.¹⁹ Ez éppen időben történt, mert röviddel ezután került sor a Vataféle pogánylázadásra, s 1046 szeptemberében a Vazul-fi I. András került a magyar trónra. (A következő évszázadokban uralkodó Árpád-háziak már mind a Vazul-ág leszármazottai, s ezen időszak alatt mindig ébren tartották azt a vádat, hogy Vazul megvakításának, Péter trónra kerülésének stb. mind Gizella volt az oka.) Gizella az új császárral is rokonságban volt, hiszen III. Henriknek a nagyanyja Gizella anyjának féltestvére volt, s a fiatal III. Henrik nevelője és gondozója – Brúnó püspök – Gizellának az édesbátyja!²⁰

Ilyen előzmények után került Gizella özvegy királyné *Passauba*, ahol a niederburgi Benedek-rendi apácakolostornak lett az apátnője 1045-ben, s az is maradt a haláláig.²¹ Ezt az apátságot 1010-ben még Gizella bátyja, II. Henrik emelte birodalmi apátsággá. Az ottani kolostortemplomban, annak ma Parz-kápolnának nevezett részében temették el. Az eredeti sírfedlap még megtalálható, afölé emeltek egy gótikus díszsírt. 1908-ban

15. Schindler H., 1978. 110–112.

16. Györffy Gy., 1977. 353–355.

17. Györffy Gy., 1977. 355.

18. Karácsonyi J., 1929. 5., 8., 10.

19. Wimmer O., 1966. 244–245.

20. Schmied W. M., 1912. 7.

21. Mader F., 1919. 249–251.

a Gizella-sírt egy alapos vizsgálatnak vetették alá. A sírfeclap alatt a korai középkorból, kifalazott sírűreget találtak; a sírban magában egy csontváz részeit, egy koponyával együtt. A régészeti kutatások megállapították, hogy a díszsíremléket 1420 körül, az alatta levő sírfeclapot 1060 körül kellett készíteni és a sír, valamint a tetem összetartoztak. Ezzel és az alsó sírfeclapra vésett felirattal „Gysila abbatissa, Non May” megvölt a bizonyíték, hogy Gisellának a maradványait találták meg.

E sorok írója 1982–1983–1984–1985–1986–1987. években visszatérően hónapokat töltött Bajorországban, főleg Regensburgban, s örömteli meglepetéssel tapasztalta, hogy ott milyen nagy tisztelettel őrzik és ismerik (az eltelt ezer év ellenére is) Gizella királyné és közvetlen rokonai emlékét, kidomborítva mindenütt a magyar vonatkozásokat. Így: a Judit emlékét őrző tumbán, feliratokon, Gizella és István eljegyzésének emlékét templomi falfestményen, s nem utolsósorban Gizella passauai temetkezési helyén; sőt utalások vannak Gizella édesanyjának, édesapjának (Civakodó Henriknek) a temetkezési helyén, s dédapjának („a gonosz”) Arnulfnak a sírjánál. Gizella és István emlékét idézik a scheyerni apátságban, vagy a müncheni Residenz kincstárában is. Gizella-emlékeket látogatva és kutatva a regensburgi egyetem könyvtárának segítségével fénymásolatokat kaptam a Gizella temetkezési helyén Passauban és a leletek alapján Münchenben 1908–1911 között végzett régészeti, antropológiai stb. vizsgálatok anyagáról.²²

W. M. Schmied – aki korábban (többek között) történelem előtti és kora történeti sírhelyek, a speyeri dómbeli császári és királyi, a Wittelsbach uralkodóház Zweibrückeni és Neustadt a. Halle-i sírjainak a kutatását is végezte –, igen alaposan megvizsgálta a Gizella királynéről szóló történelmi híradásokat; részletesen beszámolt a sírhelyek vizsgálatáról, magáról a sírgödőről, az eltemetésről; az eredeti sírfeclapról, a gótikus díszsíremlékről; az antropológiai vizsgálatokról; a halálóási időpontra vonatkozó véleményekről; a temetkezési hely tiszteletéről, s végezetül összefoglalta a nem vitatható megállapításokat. Röviden beszámolt a Gizella-síremlék mellett levő másik síremlékről: Heilka apátnő síremlékéről is. 1987. június 23-án Passauban sikerült megtekintennem, lefényképeznem e síremlékeket (5–6. kép). Az Új Ember 1988. június 19-i számában beszámoltak arról, hogy Paskai László bíboros érsek vezetésével több száz főnyi magyar zarándok kereste fel a passauai Gizella-sírt, s vett részt ünnepi szentmisén május 29-én, amikor a magyar küldöttség megkoszorúzta Boldog Gizella síremlékét.^{22a}

Passauban, három folyó összefolyásánál, az ún. Hármasszögben (az Ilz, a Duna és az Inn folyik itt össze) tulajdonképpen a Duna és az Inn által képzett félszigeten, a Dóm magaslatától keletre, a földnyelv alacsonyabb részén fekszik a *Niedernburgi kolostor*, a Szent Kereszt-templom maradványaival és a többszörösen átépített Mária-templommal, ezen belül a Gizella és Heilka apátnők síremlékeit magában foglaló ún. Parz-kápolnával.²³ A Mária-templom magjában és egyes részleteiben még román maradványokat őriz, többek között a kereszthajó maradványait a 10. és 11. sz.-ból, melyben az említett kápolnarészlet található. Ezt megtartották a 12. és 13. századi tűzvészeket követő helyreállítások után, sőt felhasználták a XIV–XV. századi gótikus átépítések, s a kolostor újjáépítése során is. Megmaradtak ezek a barokkizálás, majd a barokkosztást követően 1860–65 között végrehajtott stílustisztítás után is, amikor ennek a tisztításnak eredményeként kialakult (számos barokk részlettől tisztítottan) a hosszhajó. A román kori építkezésekből maradt meg a nyugati előcsarnok is. A kolostort még a VIII. században alapították az Agilolfing-dinasztia idején. A Szűz Mária templom megmaradt legrégebbi részei az 1010 körüli időből származnak, amikor II. Henrik

22. Schmied W. M. 1912. 5–19.

22a Új Ember, 1988. VI. 19-i (XLIV. 25.) szám.

23. Knauer., 1976. 611. Ember M., 1980. 209., 213–214.

császár jóvoltából a korábbi templomot megnagyobbították és egy háromhajós pillérbazilikát alakítottak ki kereszthajóval. (Ekkor a császár nagylelkű adománya az volt, hogy a kolostor megkapta a passauai császári vám egy részét; a Csehországból az „aranyúton” érkező kereskedelem kövezetvámját; az északi erdősegeket az Ilztól a Rottelig és a Dunától a cseh határig, s még birtokokat is. Az érseki hatalom alól is kivette a kolostort, s csak 1193-tól tartozott ismét oda. Ezután el is szegényedtek, s csak 1500 után jött újabb gazdasági fellendülés.²⁴ A már említett kereszthajót déli szárnyán 1360 körül egy kis gótikus szentéllyel bővítették, ekkor alakult ki az ún. Mária-Parzskapelle. Ezt a déli kereszthajókart eredetileg Agátha, később Háromkirályok-kápolnának nevezték és ennek a délkeleti sarkában áll Gizella síremléke.

A főhajóban kelet felé, a jelenlegi szentély felé haladva, majd a kereszthajó déli szárnyába eltérve a fentebb írt délkeleti sarokban meglátjuk Gizella dízsíremlékét, s félig mögötte, egy falifülkében Heilka síremlékét. Gizella síremléke gránit kötőredékekből készített alépítményen nyugszik, s ebbe van részben besüllyesztve az eredeti sírfedlap három oldalával (míg a negyedik egészen a falon nyugszik), körülzárva egy tagozatos szegélylemezzel. Ezen a talplemezen árkádok állnak csúcsíves mérművekkel (magasságuk 66 centiméter) és pedig a hosszanti oldalakon 3–3 mindegyik keskeny oldalon 1–1. A talplemez és az árkádok szürkésfehér mészkőből vannak, s az utóbbiak kívülről festés gyenge nyomait mutatják: vörösesbarna indákat barokk vonulatban a 17. század késői idejéből. Felül egy 194 cm hosszú, 72 cm széles és 12 cm vastag, reliefdíszítménnyel és felirattal²⁵ ellátott – adnati – vörösmárványlap fekszik (7. kép). A márványlap közepe módosítottan elkészített másolat az eredeti sírlap ábrázolásáról. Fülkeszerű mélyedés, sas, kereszt, Gysilla Abbatissa (a német tudósok szerint) hűen vannak visszaadva, de a késő gótikának megfelelően átstilizálva. Azt észrevételezik csak, hogy a szobrász a keresztet – kora heraldikai felfogásának megfelelően – egy „halomra” állította; valószínűleg azért, mert az eredeti fedlapnak azon a helyén látható törésből ilyenre következett. A gótikus minuskulákban írt szegélyfelirat a következő: Anno. do. m. lxxxv. non. may. o. venbl. dn-. Gisula. soror. sancti. Hainrici. Imperatoris. uxor. Stephi. Regis. Ungariae. abbatissa. hujus. monasterii. hic. sepulta.

Ez a felirat már semmiképpen nem másolata az eredeti fedlapon található, ezért következő lépésként a már említett talplemezben található, s az árkádok nyílásain át is megtekinthető eredeti sírfedlappal kell most foglalkoznunk. (Összehasonlítási lehetőséget ad a 8. kép egymás mellett látható két fedlap!) Ugyanis az alépítménybe részben besüllyesztve és a talplemez által körülfogva található – szakértők szerint 1060 körül készített – 154 cm hosszú, 54 cm széles, feltűnően vastag (kb. 30 cm) fehér mészkőből készült lemez az eredeti fedlap, amelyet később vörös színnel bevontak. Ennek kissé lemélyített középmezeje gyenge reliefben a következő ábrázolásokat tartalmazza: egy fülke ívét, egy keresztet (tulajdonképpen egy csavart szárú – hosszú, egyenes kardokra is emlékeztető – keresztet, melynek plasztikai ábrázolása eddig még csak egy helyen, a 11. századi magyar királyok sírjai közül épségben egyedül maradt sírhelyen, a tihanyi apátság altemplomában, az 1060-ban meghalt I. András sírján ismeretes²⁶ (9. kép), amelynek négy szárába a C, R, V, X és a közepébe XPI betűk vannak vésvé, tehát CRUX Christi. A kereszt felső végétől oldalt áll két sas, a szárny nyitott, egyik lábuk felemelve. A kereszt két oldalán levő mezőben az a felirat áll: GYSILA ABBATISSA; a fülkeív felett: NON MAY. A középmező körül egykor egy széles szalag húzódott, amelyből ma már csak egy hossz- és egy keskeny oldal maradt meg részben. Ezekon egy kifejezetten vallási értelmű felirat maradványai találhatók a

24. Schmied W. M., 1912. 14.

25. Schmied W. M., 1912. 26.

26. Bakay K., 1978. 185.

következőképpen: *ORIBE III IS / HUC CRUCIFIX / EREDEMPTIS* (Ahol az idézett szövegben (/) egy betű hiányzik, a kőnek egy darabja kitért.)

A régi fedlap eredetileg a kápolna padlónívóján feküdt, erősen letaposták, különösen az alsó és a jobb szélén, s ott van két erős hasadás is. A felirat írástörténeti jellemzői után és a sasok stilsztikai vizsgálata nyomán az állapítható meg, hogy a sírlap a 10. század vége és a 11. század vége közé datálható. A sasoknak bizánci, arab (mind a késő szaszanida birodalomra, a népvándorláskor művészetének ősforrásaira visszavezethető, mind az Ottó-kori emlékekben, de a honfoglalás kori magyar felszerelési tárgyakon, kora román kori kőfaragványokon is található) előzményei vannak. A kereszt és a keresztben található betűk jelentése egyértelmű, de el kell fogadnunk egyik régészünknek^{26/a} azt a megalapozott megállapítását is, hogy a hosszú-, csavartszárú kereszt a 11. századi magyar királyok egyházfői méltóságát kifejező „apostoli kereszt”, amelyhez Gizella – akit István „közös uralkodás céljából vett feleségül, akit a szent kenettel felkentek, a korona viselésével pedig az uralkodásban társának nyilvánítottak”, jogát a magyarság térítésében, az egyházi intézmények példamutató támogatásával is alá támasztotta.²⁷ W. M. Schmidnek az az érvelése is elfogadható, hogy a „NON MAI” halálozási nap azért nem áll a felirat vonulatában és került be szükségszerűen a fülkeív fölé, mert a sírkövet valószínűleg még Gizella életében elkészítették, s halála után vésték be a napot egy szabad helyre, míg a halálozási évet – miként azt akkoriban gyakran tettek – nem adták meg. Az lehet, hogy korabeli szokásoknak megfelelően volt Gizella sírjában is egy ólomtáblácska, amelyen a személyi állapotról és életkörülményekről esetleg további adatokat közöltek, mint amelyek a fedlapon rajta voltak. Az új fedlapon esetleg arról is vettek néhány adatot, de ilyen táblácskát 1908-ban már nem találtak az 1420-ban létesített dízsír alatti eredeti sírkamrában.

Az eredeti sírkő – ahogyan a vajat is mutatta – az alatta levő sírgödörhöz tartozott, amely falazási és boltozási technikája folytán a korai középkorra utalt. Ezt a sírgödört gránitkődarabokkal mind a négy oldalról körülfalazták, malterba ágyazták, a belső és felső falékeket lepucolták, a sírgödör feletti részt egészen lapos ívvel beboltozták. A sírkamra belül 190 cm hosszú, 45 cm széles, 45–51 cm magas, a falazatán kívül 245 cm hosszú és 90 cm széles. A sírkamrát 1420 körül felülről kinyitották, de – miként azt az 1908–1911-i kutatások és vizsgálatok során megállapították – nem rablási szándékkal, hanem (a dízsír felállítása előtti) vizsgálati céllal, mert a csontvázmaradványokat olyan gondossággal helyezték el a sírkamra végén összegyűjtve, hogy abból csak erre lehet gondolni.

Már az 1908. augusztus 24-i előzetes antropológiai vizsgálat során a sírkamra földföltöltődésében talált fogakról, lábszontokról, alsókarról és kéz középről megállapította a vizsgálatot végző müncheni egyetemi tanár,^{27/a} hogy ezek a részek is az eredetileg a sírkamrába tett csontvázhoz tartoznak és így az archeológiai leletekkel megvolt a bizonyosság, hogy a dízsír, a sírkő, a sírkamra és a holttest összetartoztak; bizonyosságot nyertek, hogy Gizella apátnő és királynő maradványait találták meg.²⁸

Ezek az előzmények és az eredeti, tehát az 1060 körüli sírkővel való összehasonlítások mutatják számunkra azt, hogy a dízsír márványfedlapjára rákerült számos adat csak a 15. században kerülhetett előtérbe (köztük tévesek is!), vagy azért, mert krónikás forrásokat, nekrológiumokat is igénybe vettek és mivel a sírkamra átvizsgálásával azt is megállapították, hogy Gizella valóban ott van eltemetve („hic sepulta”),

26a Uzsoki A., 1985. 174–175.

27. Kállay I., 1986. VI. 8-i beszámoló.

27a Az antropológiai vizsgálatokat végző müncheni egyetemi tanár: Dr. Ferdinand Birkner volt. Schmid W. M. 1912. 27–28.

28. Schmid W. M., 1912. 27., 34.

vagy a dízsír rendeltetésének és a korszaknak megfelelően már büszkén hivatkozhat-
tak arra, hogy ebben a dízsírban a „tiszteletreméltó Gisula asszony, – Szent Henrik
császárnak a nővére, István magyar királynak a felesége, ennek a kolostornak az apát-
nöje ott nyugszik”. A május 9-et átvették az eredeti sírlapról. A venerabilis stb.
titulusokat Niedernburgban csak a XVI. századtól használják az apátnők emlékein.
Az is érthető, hogy a második fedlapon Henrik császár neve mellett már szerepel
a „szent” jelző, mert Őt 1146-ban avatták szentté, Gizella temetésekor még nem volt
az. Az, hogy Istvánnál, elhagyták a „szent” melléknevet, helyhiányra vezethető vissza,
miként a „Stephani”-t is „Stephi”-re rövidítette a szobrász. A tumba fedlapján azonban
minden ismert tényel, tudományos következtetéssel ellentétes halálozási év szerepel:
m. lxxxxv = 1095(!). Lehetséges, hogy a feltételezett olomtáblán volt a vésnőknek egy
írás hibája, vagy elnézése, ami miatt egy hibás szám állt a táblán, vagy 1420-ban a tábla
felületén oxidáció következtében már egy hibás számot tudtak, vagy lehetett olvasni.²⁹
Amennyiben helytálló lenne ez a szám, akkor Gizella 110 éves korában halt volna, ami
nagyon eltér a családjában ismert élettartamoktól (atyja 54 évet, Henrik bátyja 51 évet,
Brúnó 48 évet élt; édesanyja is csak 11 évvel élt tovább a férjénél stb.), de a legondo-
sabb antropológiai vizsgálat és elemzés nyomán azt rögzítették, hogy a csontváza szerint
„legkevesebb 60-70 éves korú, magasra nőtt, grazilis csontfelépítésű karcsú asszony”
váza volt a sírboltban. Tehát a 985-ben született Gizella – ha 1060-ban halt meg kb.
75 éves koráig élt, ami meg is felel a többi antropológiai megállapításnak (öregségi
elváltozások stb.).

Az eredeti sírfedlapról – Schmid nyomán – le kell rögzítenünk, hogy – összehason-
lítva az abból az időszakból megtartott kevés sírkővel – a kőlap kifejezetten monumen-
tális méretű, mely messze túlmegy a püspökök, apátok stb. sírkövein (de miként látjuk:
a kortárs I. András magyar királyén is!). A név elrendezése is szokatlan, de a két sasnak
ebben a helyzetben való ábrázolása az egykorú keresztény ikonográfiában párhuzam
nélküli! Így sem keresztény szimbolikai jelentést, sem csupán díszítő célt nem szolgál-
nak. Kézenfekvő az a gondolat, hogy utalást jelentenek a világi körülményekre, arra,
hogy az apátnő fejedelmi helyzetet töltött be. Már maga az, hogy a meroving és karoling
időszakban ez a dísz sokszor rangjelzés, bizonyíték arra, hogy Kelet-Rómából és köz-
vetve Óperzsiából vették át, ahol a királyok felségjele volt, a világi hatalomnak
a szimbóluma lett. Nagy Károly átvette ezt, mint császári jelet, s birodalmi szimbólum-
jellege már II. Ottó császár alatt és Bizáncban már az 1000. év körül mint kettős sas
bizonyítható. Szigorúan heraldikus jelentés nélkül is ebben az időszakban kifejezetten
felségjelvény. (Ehhez azonban hozzá kell adnunk azt is, hogy a csavartszárú hosszú
kereszt is felségjelvény a magyaroknál.)

A 15. és 16. században sok templomban az érdemes alapítóknak, előjáróknak stb.
új dízsíremlékeket állítottak. Ilyenkor sok helyen már nem tartották meg az eredeti
sírköveket, különösen ha azok sérültek voltak, de Gizella esetében a történeti jelentő-
séget, az eredeti kő monumentális jellegét felismerve, a romos állapot ellenére is
a megtartása mellett döntöttek. Ekkor készült el az előbbieken és képen is ismertetett
1,93 m hosszú, 0,92 m magas és 0,72 m széles tumba.

A dízsír által is kimutatott elismerés és tisztelet a Gizella-kultusznak újabb nagy
lendületet adott. Ezt növelte a nagy bajor történetírónak, Aventinusnak (Johannes
turmair) 16. sz. elejei látogatása és a bajor Történetben Gizelláról leírtak is. A 17. szá-
zadban többen is írtak róla, s általában mint *boldogot*, vagy mint *szentet* emlegették.
1760–1771 között több magyar és osztrák főpap fordult Mária Terézia császárnőhöz,
majd a Szentszékhez, egyrészt Gizella szentté avatása, másrészt csontjainak Magyaror-

29. Schmid W. M., 1912. 24., 34.

szágra való visszazállítására ügyében. A Szentszék a hazaszállítást addig elhalasztandónak tartotta, amíg a kanonizációs eljárás be nem fejeződik. Adatokat kértek az akkori veszprémi püspöktől is, de ez az eljárás elakadt, mert az ügyben sokat buzgólkodó dr. Koller Ignác veszprémi püspök időközben elhunyt.³⁰ Egyébként már 1083-ban (István és Imre szentté avatását követően), majd 1367-től (mióta az aacheni magyar kápolnában szokásossá és ismertté vált István, Imre és László magyar szentek tisztelete) magyar zarándokok gyakran keresték fel Gizella sírját. Hasonlóan leróta kegyeletét (a régi magyar uralkodók relikviáinak nagy tisztelője) Zsigmond császár is. (Nem kizárt, hogy a díszsír felállítása éppen egy ilyen császári látogatásra vezethető vissza, hiszen Zsigmond e tájon tett utazásai a huszita háborúk során voltak gyakoribbak.)^{30a}

Zsigmond személyéhez, vagy híveinek intézkedéséhez joggal lehet kapcsolni a Gizella-sír (és a Heilka-sír) újjáépítését, gótikus továbbépítését, mert Zsigmond egyrészt 1418. XI.–1419. I. hónapokban, majd 1422-ben, 1430-ban, 1431-ben, 1432-ben, 1437-ben ismételten járt Passauban, Regensburgban, Nürnbergben; volt lehetősége közvetlen intézkedésre, másrészt Zsigmond bizalmi embere – Hohenlohe György –, 1417-től kancellár, már huzamosabb ideje passauai püspök volt, aki akkor is megtartotta ezt a méltóságát (s azzal együtt járó vagyoni előnyöket is), amikor 1418-ban Zsigmond segítségével megkapta az esztergomi érsekséget is, amit 1423-ban bekövetkezett haláláig töltött be. E Fürstbischofnak jelentős szerepe volt a passauai dóm gótikus átépítésében is. (A passauai építóműhely a nevet „zum ungarischen Kreuz” is felvették. Ez is utal a jó kapcsolatokra, de bizonyára a Gizella-sírra is . . .) Mindenesetre a német irodalomban már 1727-ben³¹ a szentek sorában emlegették Gizellát, s hasonlóan írtak később is a „Bavaria Sancta-Heiliges Bayern”³² és a „Szentek története és legendái”³³ című kötetben.

1986 áprilisában népes magyar küldöttség vett részt a passauai egyetemen egy ülésen, ahol Gizella születésének 1000. évfordulójára emlékeztek. Erről és az ott képviselt magyar álláspontról Kállay István egyetemi tanár számolt be.³⁴ Ugyanabban a hetilapban írtak most az októberben Passaubá szállítandó magyar éremkiállításról és ezzel kapcsolatban Gizella királynéről.³⁵

E sorok írója is látta Passauban, a Niedernburg kolostor kápolnájában azt az 1730 körül készült festményt, mely Gizellát, mint apátnőt ábrázolja (a jobb keze mellett apáti bot, a baljánál az asztalon a korona és a jogar), amelyet 1975 nyarán kiállításon is bemutatnak.³⁶ (Vászonra festett olajkép, 200x108 cm). Tanúsítja azt is, hogy Gizella sírján (1987 júniusában is) több csokor virág és hat koszorú volt, s öt koszorún magyar nemzetiszín szalagok, a legnagyobb a „passauai magyarok . . .” feliratú szalag.³⁷

A kápolna fülkéjében, félig a Gizella-síremlék mögött látható Heilka apátnő tumbája, díszsíremléke. Ez is 1420 körül (valószínűleg 1425-ben) készült, a fedőlap vörösmárvány, azon gótikus, minusculáris felirat: „ANNO. DNI. M. XX. DIE. SCE. TECLÉ. VIRGIS. O, VENBL. DNA. HEILKA. AMITA. SANCTI. HAINRICI. IMPERATORIS. PRIMA. ABBATISSA. HUIUS. MONASTERII. HIC. SEPULTA.” Az 1,74 m hosszú, 0,70 m széles, 0,61 m magas tumba jelenlegi elhelyezése 1908-ra

30. *Schmied W. M.*, 1912. 33. Koller Ignác veszprémi püspök 1773-ban halt meg.

30a *Engel P.*, 1987. 82–87., 90.

31. *Hansitz M.*, 1727. 235–245.

32. *Carsten-Warnke P.*, 1981. 275.

33. *Melchers E. und H.*, 1980. 279–281.

34. *Kállay I.*, 1986. *Magyarország* 23.

35. Beszámoló a passauai magyar éremkiállításról I. *Magyarország* 1987. IX. 8.

36. Kiállítási katalógus.

37. *Mátyás I.*, 1987. Új Tükör 39. A közölt 5. felvétel.

datálható, s a látszó oldala eredetileg dél felé nézett, a csatlakozó keleti kolostorszárny-
nak az érintkező helyisége felé, ahol az ősi káptalanterem keresendő. Az 1662. évi
tűzvész után a templom déli kereszthajója mellett egy kijáratot létesítettek a szabadba.
Ez kevésbé volt méltó a síremlék számára, ezért a déli oldalon egy téglafalat építettek
eléje, de a kereszthajó belső oldalán egy fali fülkét alakítottak ki, hogy legalább a tumba
fedlapja látható legyen. (A templom padlószintje ekkor magasabb volt, mint a kerengő-
gő.) A Gizella-síremlék körüli kutatásoknál a Heilka-sír fölötti tumba teljes jelenlétét
megállapították; a tumbát felemelték és egész nézeti oldalával a templombelső felé
fordították, de egyébként teljesen az eredeti helyén maradt.³⁸ A többszörösen törött
fedlapot megfelelően összeillesztették. A feliraton az a tévedés van, hogy az 1020-ban
eltemetett Heilka a kolostornak az „első apátnője”, ugyanis előtte már voltak többen
is; ez valószínűleg azt fejezi ki, hogy a kolostornak az érseki hatalom alól való (1010-be-
li) kivonása után ő lett az első apátnő. II. Henrik már ismertetett nagylelkű adományo-
zásánál valószínűleg szerepet játszott az, hogy Heilka Henriknek apai nagynénje volt.
(Így az őt követő második apátnőnek, Gizellának is a nagynénje volt.)

A Passauba eljutó magyar utasoknak, turistáknak és az évezredes magyar–bajor
kapcsolatok iránt érdeklődőknek még egy magyar vonatkozású, történeti és művészeti
emlékre hívom fel a figyelmét, amely a Dóm egykori kerengőjében látható.³⁹ Ez az
Ortenburg grófoknak vörös márványból készült pompás díszsíremléke, amelynek az
oldalfalain az Ortenburgok, Bajorország és Magyarország címerei láthatók, s köriratán
többek között az is szerepel: „*und. seiner. hausfrwen. agnesen. des. Kunigs. tochter.
von ungeren . . .*” Ez az Ortenburg grófné annak az Ottó alsó-bajorországi (Wittelsbach)
hercegnek a leánya Ágnes glogauai hercegnőtől, akit 1305. december 6-án IV. Béla
unokájaként (Béla leányának – Erzsébetnek –, s I. (XIII.) Henrik alsó-bajorországi
hercegnek volt a fia) Székesfehérvárott magyar királlyá koronázták, s királyi címét (bár
1307. második felében elhagyta Magyarországot) 1312. szeptember 9-én bekövetkezett
haláláig megtartotta. Ez a Wittelsbach Ágnes 1310-ben született és 1327-ben lett Orten-
burg gróf felesége.⁴⁰ A díszsíremlék valószínűleg 1425–1430 között készült el, de igen
érdekes jele annak, hogy a magyar kapcsolatot jelentő apa és király halála után közel
120 évvel is még ilyen mértékben ápolták a családtörténeti emlékeket. Az Ortenburg-
kápolna (Sixtus-kápolna) a hajdani kerengőnek a legrégebb megmaradt része, amelyet
már 1288-ban az Ortenburg grófok temetkezési helyként használtak.⁴¹

Regensburg, Passau templomai, kolostorai őrizték és őrzik az említett emlékeket,
de az ott létesült műhelyek, kialakult és évszázadokon át működött művészeti iskolák
mesterremekeiből alkalmanként láthatunk kiállításokon még más – minket és témakör-
rünket érintő – emlékeket is. A Gizella-keresztre gondolva nagy érdeklődéssel figyel-
tem a regensburgi püspökség egyházi kincseskamráiból bemutatott aranyművészeti
remekeket⁴² a regensburgi Diozesan Múzeumban (ahol a 11–16. századokból is több,
mint 130 kincset tudtak bemutatni, a későbbi időszakokból közel 700, hiteles műtárgyat
tartalmaztak a tárlók), vagy a regensburgi könyvfestészet csodálatos termékeit, melyek
között az Ottók és Henrikek korának kiemelkedő alkotásait tárták elénk. Ott láthattam
a gótikus időszak remekei között a Szent Kereszt kolostorból (regensburgi dominikánus
kolostor) 1876-ban eladott, s jelenleg Angliában található „Lektionar”-t, amely valami-

38. Mader F., 1919. 251. *Hans Wichmann: Bibliographie der Kunst in Bayern.* (1961. Wiesbaden) 361.

39. Mader Fr., 1985. 27.

40. Taddey G., 1977. 908. Benda K., 1986. 190–191.

41. Mader Fr., 1985. 27.

42. Hubel A., 1979. 15–18. Igen érdekesen foglalkozik a magas minőségű kívánalmakkal, az udvari és a szakrális ékességekkel.

kor Magyarországi Margit özvegy királyné tulajdona volt. Margit 1271-től 1303-ban bekövetkezett haláláig volt a kolostor lakója.⁴³ További kutatást igényel a temetkezési helye, esetleg síremléke. A közölt adatokat figyelemfelkeltőnek, további kutatások kiváltójának szántam.

IRODALOM

- Bakay K.*,
1978. A magyar államalapítás. Bp.
- Bauer K.*,
1980. Regensburg Aus Kunst-, Kultur- und Sitten Geschichte. Regensburg
- Benda K.*,
1986. Magyarország Történeti Kronológiája I. Bp.
- Betz K. H.*,
1981. Die Stiftskirche unserer Lieben Frau zur Alten Kapelle in Regensburg. München/Zürich
- Carsten-Warnke P.*,
1981. Bavaria Sancta–Heiliges Bayern. Dortmund
- Detelbacher W.*,
1981. Oberpfalz, Bayerischer Wald, Niederbayern Köln
- Elek I.*,
1986. I. István dénárja. A magyar pénzverés kezdete. Három csonkított solidus. *Magyarország X.* 12.
1987. István és Gizella. Magyar éremkiállítás Passauban. *Magyarország IX.* 8.
- Ember M.*,
1980. Bajorországi utazások. Bp.
- Engel P.*,
1987. Az utazó király: Zsigmond itinerariuma. Bp. (Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. A kiállítás katalógusához tartozó tanulmánykötet.)
- Fichtinger Ch.*,
1980. Lexikon der Heiligen und Päpste. Gütersloh
- Gunst P.*,
1987. Magyar Történelmi Kronológia. Bp.
- Györfly Gy.*,
1977. István király és műve. Bp.
- Haas W.–Pfistermeister U.*,
1985. Romanik in Bayern. Stuttgart
- Hansitz M.*,
1927. Germania Sacra.
- Hill F.*,
1981. Niedermünster Regensburg. Regensburg
- Sz. Jónás I.*,
1986. Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp.
- Karácsonyi J.*,
1929. Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 900-tól 1900-ig. Veszprém
- Kállay I.*,
1986. Királynéből apátnó. *Magyarország* 23.
- Király P.*,
1986. Személynevenként VIII. századi nyugati forrásokban *Ungarus, Hungarius, Unger*. Élet és Tudomány 44.
- Knaurs.*,
1976. Kulturführer in Farbe, Deutschland. München–Zürich
- Mader F.*,
1919. Die Kunstdenkmäler von Niederbayern, III. Stadt Passau. München
43. *Suckale R.*, 1987. 84.

- Mader Fr.*,
1985. Der Dom des heiligen Stephan in Passau. München–Zürich
- Mályusz E.*,
1984. Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp.
- Mátyás I.*,
1987. A passauai Gizella-sír. Új Tükör 39.
- Melchers E. und H.*,
1980. Das grosse Buch der Heiligen. (Gesichte und Legende im Jahreslauf.) München
- Molnár E.* (főszerk.)
1964. Magyarország története. I–II. 1964. Bp.
- Mütherich F.*,
1987. Die Regensburger Buchmalerei des 10. und 11. Jahrhunderts. (*Regensburger Buchmalerei. Ausstellungskataloge.*) München
- Pauler Gy.*,
1899. A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I., Bp.
- Piendl M.*,
1981. St. Emmeram/Regensburg. München/Zürich
- Reiser R.*,
1977. Regensburg. Stadt mit Vergangenheit. (Eine Kulturgeschichte bis 1810.) Regensburg
- Richardi H. G.–Haase A. A.*,
1980. Burgen, Schlösser und Klöster in Bayern, Zürich–München
- Schlemmer H.*,
1973. St. Emmeram in Regensburg. Kirche und Kloster im Wandel der Zeit. Kallmünz
- Schindler H.*,
1978. Grosse Bayerische Kunstgeschichte. I. Frühzeit und Mittelalter. München
- Schmied W. M.*,
1912. Das Grab der Königin Gisela von Ungarn, Gemahlin Stephans I. des Heiligen. München
- Szántó K.*,
1988. Boldog Gizella első magyar királyné élete. Bp.
- Suckale R.*,
1987. Die Regensburger Buchmalerei von 1250 bis 1350. (*Regensburger Buchmalerei. Ausstellungskataloge.*) München
- Taddey G.*,
1977. Lexikon der deutschen Geschichte. Stuttgart
- Ungefug H. G.*,
1984. Bayern. Die Blauen Führer Regional, Band 20.
- Uzsoki A.*,
1983. Az első magyar királyné, Gizella sírja. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16/1982. Veszprém
1985. I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. VMKK 17/1984. Veszprém
- Weichslgartner A. J.–Molodovsky N.*,
1987. Frauenchiemsee. Freilassing
- Wimmer O.*,
1966. Handbuch der Hamen und Heiligen. Wien–München
- Hubel A.*,
1979. Kostbarkeiten aus kirchlichen Schatzkammern. Goldschmiedekunst im Bistum Regensburg. München–Zürich (Ausstellungskataloge)
- 1000 Jahre Babenberger in Österreich, Stift Lilienfeld.* (Niederösterreichische Jubileum-Ausstellung; Kataloge.) 1976. Wien
- Passaria sacra- Alte Kunst und Frömmigkeit in Passau.* (Ausstellungskataloge) 1975. Passau
- Új Magyar Lexikon*, 3. kötet G–J. 1962. Bp.
- Új Magyar Lexikon*, kiegészítő kötet 1862–80. 1981. Bp.
- A művészet története Magyarországon*, (Aradi N. és társai szerkesztésében) 1973. Bp.
- Propyläen Kunstgeschichte*, 1984. Berlin

ERINNERUNGEN AUS DER ÁRPÁD-ZEIT IN REGENSBURG UND PASSAU

(Auszug)

In den letzten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts ist das geschichtliche Interesse der Bevölkerung unserer Heimat, besonders an den Veröffentlichungen, Forschungen über geschichtliche Vorgänge, Zusammenhänge, gesellschaftliche Veränderungen und ethnische Zusammensetzungen, der lange vergangenen Geschichte stark gewachsen. Dieses Interesse ist bei unserer Ansiedlung im Karpatenbecken, unserer Eingliederung, den Streifzügen, bei unserer Bekehrung und den Umständen der Gründung unseres Staates, den dabei eine Rolle spielenden großen Persönlichkeiten und dem Leben ihrer Familien und ihrem Schicksal von besonders großem Ausmaße. Dieses Interesse wurde von den zu den Jahrestagen des Heiligen Stefan (1000. Geburtstag, dann 950. Todestag) veranstalteten heimischen und westeuropäischen Festlichkeitsreihen, wissenschaftlichen und kirchlichen Erinnerungsfeiern gesteigert. Das die Versäumnisse auch aufzuholen wünschende Interesse erstreckt sich auch auf die Mitglieder der Familie des Heiligen Stefan, auf das ganze Haus der Arpaden; auf die von Konstantinopel und Kiew, über Venedig, die deutschsprachigen Länder und die Schweiz, bis über Frankreich und Portugal, bis hin zu den Gefilden von England, Schottland und Irland überall durch familiäre Verbindungen geschaffenen Herrschergeschlechter. In unmittelbarer Umgebung unserer Heimat entstanden mit den Herrscherfamilien Bayerns besonders enge Verbindungen und deren Erinnerungen sind noch heute auf bayrischem Gebiet in den Städten mit tausendjähriger Geschichte, in den Zentren der Christianisierung, hauptsächlich in *Regensburg* und *Passau* zu finden, in deren Kirchen, Klöstern und Sammlungen. Diese Reliquien beziehen sich auf Mitglieder der Familien des ungarischen Königshauses, deren Abkömmlinge, auf dort wirkende, bekehrende Bischöfe, auf Werkstätten der Kirche, der Künste und der Wissenschaften und die dort hergestellten, auch in den unheilschwangeren Jahrhunderten erhalten gebliebenen Stücke von unschätzbarem Wert. Wegen der Beschränkung des Umfanges können wir uns jetzt nicht näher mit den Erinnerungen an die Heilige Elisabeth (von Thüringen) aus dem Arpaden-Haus, den Verbindungen des Arpaden-Hauses nach Gandersheim, Bamberg, Scheyern, Kehlheim, Freising, Landshut, usw. beschäftigen, sondern nur mit den über die Abkömmlinge des Arpaden-Hauses und deren Ehegatten in Regensburg noch zu findenden Erinnerungen; mit auf die Grabdenkmäler der unmittelbaren Angehörigen, auf künstlerische Gegenstände hinweisenden Daten aus dem regensburger Niedermünster, der Kathedrale Heiliger Emmeram und zwar mit dem am letzteren Ort bestatteten Heiligen Wolfgang soll bekanntgemacht werden. Ähnlich verfahren wir im Falle der Klosterkirche von Passau Niedernburg, wo die Gattin unseres Königs, des Heiligen Stefans, Gisela, als erste ungarische Königin beigesetzt ist und wo auch ihre Großtante, die Äbtissin Heilka ruht, weiterhin des Passauer Doms, wo in einem Prunkgrab (verziert mit den Wappen Ungarns, Bayerns und der Familie Ortenburg) die Tochter des ungarischen Königs Ottó von Wittelsbach (1305–1312), des Enkels Béla IV., Agnes Wittelsbach, Gattin des Grafen Ortenburg, begraben liegt.

Tibor Joó